

УДК 81'42:[811.161.3:81'367.625]

МЕТАФАРЫЧНЫЯ МАДЭЛІ ДЗЕЯСЛОВАЎ АПРАЦОЎКІ Ў БЕЛАРУСКІМ МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ

В. Д. Старычонок,

*доктар філалагічных навук, прафесар,
дэкан філалагічнага факультэта БДПУ*

Паступіў у рэдакцыю 15.01.19.

UDC УДК 81'42:[811.161.3:81'367.625]

METAPHORIC MODELS OF VERBS OF PROCESSING IN BELARUSIAN ARTISTIC DISCOURSE

V. Starichenok,

*Doctor of Philology, Professor, Dean
of The Philological Faculty, BSPU*

Received on 15.01.19.

У артыкуле разглядаюцца метафары, утвораныя ад першасных лексіка-семантычных варыянтаў дзеясловаў апрацоўкі і фізічнага ўздзеяння. Такія метафары размяркоўваюцца па чатырох мадэлях, другасная семантыка ў якіх адлюстроўвае фізічны і эмацыянальны стан чалавека, яго ментальнасць і маўленчую дзейнасць. Большасць такіх метафар характарызуецца яркай адмоўнай канатацыяй.

Ключавыя словы: дзеясловы апрацоўкі, другасная семантыка, метафары, мадэлі дзеясловаў фізічнага ўздзеяння, лексіка-семантычныя варыянты.

The article deals with the metaphors formed from the primary lexico-semantic versions of the verbs of processing and physical impact. Such metaphors are divided into four groups, the secondary semantics in which reflects the physical and emotional state of a person, their mentality and speech activity. Most of these metaphors are characterized by bright negative connotations.

Keywords: verbs of processing, secondary semantic, metaphor, verbs of physical treatment, lexical-semantic variants.

Дзеясловы апрацоўкі ўключаюцца ў семантычны клас дзеясловаў фізічнага ўздзеяння (у іншай тэрміналогіі – клас дзеясловаў канкрэтнага дзеяння, дзеясловы энергетычнай сферы, дэструктыўныя дзеясловы) і апісваюць адну з найбольш істотных прататыпных сітуацый рэчаіснасці, звязаную з пэўным тыпам уздзеяння на мікра- або макраструктуру аб'екта з мэтай яго апрацоўкі і стварэння новай формы ранейшага аб'екта ці наогул новага аб'екта. Такія дзеясловы шырока ўжываюцца ў беларускім мастацкім дыскурсе і характарызуюцца высокай здольнасцю да метафарычных пераўвасабленняў.

Метафарычныя лексіка-семантычныя варыянты (у далейшым ЛСВ) яскрава адлюстроўваюць кагнітыўную мадэль, у якой вылучаюцца наступныя кампаненты: а) інструмент уздзеяння – найменні тых ці іншых прадметаў, механізмаў, прыстасаванняў (пілы,

мянташкі, грэбня, кляйма, свердла, кампосцера і інш.); б) аб'ект уздзеяння (матэрыял і яго канчатковы прадукт); в) спосаб уздзеяння – пэўная траекторыя прыкладання сілы, яе вектарная скіраванасць (*свідраванне, церабленне, выдаленне, разбурэнне, шліфоўка, чаканка, паліроўка* і інш.); г) суб'ект уздзеяння; д) час уздзеяння; е) інтэнсіўнасць уздзеяння і інш. Усе гэтыя кампаненты ўдзельнічаюць у працэсе ўтварэння метафар, пры якім адбываецца кагнітыўнае асэнсаванне як вядомых, так і новых ведаў, што дазваляе мадэліраваць другасныя ЛСВ фізічнага, ментальнага, эмацыянальнага стану чалавека і яго маўленчай дзейнасці.

Семантычная «рэканструкцыя» дзеясловаў апрацоўкі і фізічнага ўздзеяння, выяўленне іх метафарычных ЛСВ, актуальных і значных для носьбітаў мовы, дазваляе зразумець, як праз сітуацыю фізічнага ўздзеяння інтэрпрэтуюцца вельмі важныя сітуацыі фі-

зічнага свету, унутраныя псіхічныя і ментальныя працэсы, маўленчыя паводзіны чалавека і інш. Большасць метафар, утвораных на аснове дзеясловаў апрацоўкі, апісваюць дзеянні і станы, якія негатыўна ацэньваюцца носьбітамі беларускай мовы. Вынік уздзеяння на фізічную або псіхічную сферу чалавека практычна ва ўсіх выпадках негатыўны, непажаданы, бо ён звязваецца з болевымі адчуваннямі, псіхалагічным дыскамфортам, эмацыянальным ці фізічным пашкоджаннем, зменай пазіцыі, поглядаў чалавека і інш. [1, с. 12]. Практычна ўсе такія метафары з'яўляюцца асновай для семантычных мадэлей, у рэцыпіентнай сферы якіх аказваюцца метафары фізічнага, ментальнага, негатыўнага эмацыянальнага стану і маўленчай дзейнасці чалавека.

1. Метафары фізічнага стану чалавека.

Такія метафары, як правіла, выражаюць дрэнны стан чалавека, яго хваробу, негатыўныя фізічныя адчуванні, боль, якія выкліканы ўздзеяннем якіх-небудзь вострых інструментаў ці разбуральных сродкаў: *рэзаць* 'выклікаць, прыносіць боль', *пячы* 'выклікаць адчуванне вострага болю', *ціснуць* 'выклікаць адчуванне цяжкасці', *сушыць* 'падрываць здароўе, даводзячы да худзізны, знясілення', *паліць* 'выклікаць боль, адчуванне апёку', *расколвацца* 'моцна балець (пра галаву)': *Пасля яго тузанула ўсяго і скруціла, як у абаранку. Тузала ногі, нylі плечы, на далонях пяклі мазалі* (У. Дамашэвіч); *Адкуль і чаму ў яе пранікае боль: цісне горла, цісне сэрца, аднімае мову, звініць у галаве* (У. Федасеенка); *Гарачка сушыла сілы, як спякотлівы летні дзень высушвае расу* (А. Асіпенка); *Васіль, не распранаючыся, паваліўся на ложак – яго ўжо не трымалі ногі. Усё цела пранізваў няцерпны боль, выкручвала рукі і ногі, плечы, расколвалася галава* (А. Бароўскі).

Найбольш распаўсюджаным спосабам выражэння дрэннага адчування чалавека з'яўляецца безасабовая канструкцыя, у склад якой уваходзяць дзеясловы апрацоўкі ў метафарычным значэнні: *точыць пад сэрцам, цісне ў грудзях, рэжа ў баку, свідруе ў скронях* і інш.: *Рэзала ў жываце і ціснула за горла, як усё роўна душыла вяроўкай* (І. Пташнікаў); *Гарэлі шчокі, у грудзях паліла нібы агнём* (В. Хомчанка); *Было так ціха, што ламала скроні*. (І. Мележ);

Надзьмула ў вуха і захварэла бедная Ліза. (У. Клімовіч).

2. Метафары негатыўнага эмацыянальнага стану.

У гэтай групе ў якасці крыніцы матывацыі выступаюць тыя ж самыя дзеясловы. Іх другасныя ЛСВ рэпрадуктуюць сітуацыі, калі суб'ект знаходзіцца ў стане трывогі, неспакою, хвалявання, раздражнення і інш.: *рэзаць* 'прыносіць душэўныя, маральныя пакуты, мучыць', *пячы* 'не даваць спакою, трывожыць, мучыць', *дапячы* 'даняць, вывесці з раўнавагі', *ціснуць* 'прыносіць душэўныя, маральныя пакуты, мучыць', *паліць* 'хваляваць, трывожыць, мучыць', *свідраваць* 'непакоіць, хваляваць, мучыць (пра думкі, адчуванні)': *І той яе смех, скіраваны другому, вострай пілою рэжа маю душу* (В. Быкаў); *Глыбока і гостра рэзала маю істоту дачасная смерць недаспелага стварэння. Я, чужы, пастаронні, і так шкадаваў Ганну, як толькі можа шкадаваць* (Ц. Гартны); *Нарэшце ачуняў капітан Хвалібог. Відно па ўсяму, яго пёк несучешны сорам* (Л. Дайнека); *І ўвесь час душу яе ціснула гора і смутак*. (К. Чорны); *Цень сталай трывогі, той, што ані на хвіліну не адпускае, гняце, цісне, задушвае ўвесь час сэрца* (У. Караткевіч); *Жаль і смутак чорны Палляць мне душу* (З. Бядуля); *Сорам паліць сэрца* (В. Шніп); *Але ўпарта вілася асобная думка – дакучлівая, настойная, свідравала нутро цурочкам ціхага суму* (М. Зарэцкі).

3. Ментальныя метафары.

У групу ментальных метафар, якія адлюстроўваюць лад мыслення, свядомасць і разумовыя здольнасці, агульную духоўную настроенасць чалавека, уключаюцца дзеясловы з першасным значэннем канкрэтных фізічных дзеянняў.

У дзеясловаў *убіць*, *шліфаваць*, *адтачыць*, *завастрыць* увага засяроджваецца на ментальных працэсах, якія патрабуюць пільнай увагі, сканцэнтраванасці і прадугледжваюць уменне аналізу і перапрацоўкі пэўнай інфармацыі, вылучэнне яе галоўных матываў: *убіць* 'утлумачыць, прымусіць цвёрда засвоіць што-небудзь, пераканаць', *шліфаваць* 'удасканальваць, паляпшаць', *адтачыць* 'удасканаліць майстэрства, зрабіць выразным (мову, стыль)', *завастрыць* 'зрабіць больш рэзкім, ярка выражаным; падкрэсліць': *Калі не зразумела ім гэта самім, дык трэба ўталкаваць, убіць ім у башку!* (Г. Далідовіч); *Справа ў тым, што чалавецтва, няспынна шліфуючы свой*

інтэлект, вышукваючы глыбінныя рэзервовыя сілы арганізма (Л. Дайнека); *Багдановіч адтачыў сваё пяро крытыка, тут упершыню бліснуў трапнасю назіранняў, тонкім пранікненнем у канкрэтныя з'явы літаратурнага працэсу* (А. Лойка); *Менавіта XX стагоддзе ўсю сутнасць гісторыі, яе характар як бы сканцэнтравала, завастрыла* (С. Андраюк).

У працэсе метафарызацыі актыўна ўключаюцца гастронамічныя намінацыі *пераварыць* 'перапрацаваць, засвоіць у працэсе стрававання' → 'ўспрыняць, засвоіць, перапрацаваць', *разжаваць* 'размяць, раздрабіць зубамі ў роце ежу або што-небудзь іншае' → 'вельмі падрабязна растлумачыць, расказаць', *кусаць* 'хапаць, рانیць зубамі' → 'крыўдзіць, дапякаць чым-небудзь', *раскусіць* 'кусаючы, раздзяліць на часткі' → 'распазнаць, добра ўведаць': *З цвёрдага рашучага тону Рачкоўскага Карызна зразумеў, што ён ужо перадумаў і пераварыў у сабе гэтае пытанне і што ён мае ўжо нейкае пэўнае развязанне яго* (М. Зарэцкі); *Атрымлівалася, што мы не вучні пятага класа, а нейкія выхаванцы дзіцячага сада, якім трэба ўсё разжаваць і гатовае пакласці ў рот* (І. Навуменка); *Я грэшным чынам падумаў, што старая за ўсё жыццё так і не раскусіла яго да канца* (У. Караткевіч).

4. Метафары маўленчай дзейнасці чалавека. У рэцыпіентную метафарычную сферу ўключаюцца ЛСВ, якія выражаюць акустыка-фізіялагічныя асаблівасці маўлення, спецыфіку камунікатыўнага ўзаемадзеяння ўдзельнікаў маўлення, адносіны суб'яднаў, іх камунікатыўныя паводзіны, спосаб і змест перадаваемай інфармацыі. Большасць такіх дзеясловаў характарызуецца пеяратаўнай канатацыяй. Ад дзеясловаў са значэннем пэўнага спосабу дзеяння, які вызначаецца выкарыстаннем тых ці іншых прадметаў, механізмаў, прыстасаванняў, другасныя ЛСВ развіваюцца па прадказальных мадэлях, у пэўнай ступені пераносычы артэфактныя гукі на маўленне чалавека, яго маўленчыя паводзіны: *пілаваць* 'рэзаць пілой' → 'даймаць, дапякаць бесперапыннымі папрокамі, прыдзіркамі', *мянціць* 'вастрыць мянташкай' → 'гаварыць бязглуздзіцу, лапатаць', *свідраваць* 'рабіць свердлам адтуліны ў чым-небудзь' → 'раздражняць слых рэзкімі гукамі', *трапаць** 'ачышчаць валакно спецыяльнай прыладай,

выбіваючы кастрыцу' → 'гаварыць шмат і без толку, гаварыць бязглуздзіцу', *часаць* 'распраўляць, прыгладжваць валасы пры дапамозе грэбня' → 'бойка гаварыць', *малоць* 'раздрабняць зерне, пераўтвараючы ў муку, парашок, размолваць' → 'балабоніць, балбатаць, гаварыць абы-што', *малаціць* 'выкалочваць, выбіваць зерне з каласоў, стручкоў і інш.' → 'хутка гаварыць, лапатаць', *клеймаваць* 'ставіць кляймо' → 'сурова асуджаць, ганьбаваць', *бічаваць* 'біць, хвастаць бізунном, бічом' → 'рэзка крытыкаваць, выкрываць недахопы', *кампасціраваць** 'прабіваць кампосцерам якія-небудзь дакументы з мэтай кантролю' → 'займаць размову шматлікімі і непатрэбнымі фактамі'.

Пэўны спосаб, які выкарыстоўваецца пры вырабе тых ці іншых прадметаў, адзначаецца ў семантыцы дзеясловаў *шліфаваць, чаканіць, страчыць, гарадзіць, крыць, чысіць* (прачысіць). Другасныя ЛСВ такіх дзеясловаў арыентаваны на выражэнне знешняга аспекту маўлення, яго акустыка-фізіялагічных асаблівасцей (тэмбр, вышыня голасу, ступень гучнасці, выразнасці, асаблівасці артыкуляцыі асобных гукаў, тэмп маўлення, яго хуткасць ці павольнасць, выразнасць ці невыразнасць і інш.): *шліфаваць* 'апрацоўваць паверхню металу, шкла, драўніны і пад. абразіўнымі матэрыяламі, каб зрабіць яе гладкай, надаць ёй пэўную форму' → 'удасканалваць, паляпшаць маўленне, мову, стыль', *чаканіць* 'рабіць металічны выраб, выбіваючы на яго паверхні адбітак або ўзор' → 'рэзка аддзяляць адно ад другога (словы, гукі і пад.)', *страчыць* 'шыць, вышываць суцэльным швом' → 'хутка гаварыць', *гарадзіць* 'ставіць плот, паркан, абгароджваць што-небудзь' → 'гаварыць бяссэнсіцу, выдумляць', *крыць* 'прыкрываць, рабіць над чым-небудзь страху, дах' → 'заўзята крытыкаваць, ляць каго-небудзь', *чысіць* 'рабіць чыстым, ачышчаць каго, што-небудзь, здымаючы грязь, пыл і пад.' → 'ляць, сварыцца на каго-небудзь', *прачысіць* 'рабіць чыстым (адтуліну, паглыбленне ў чым-небудзь і інш.)' → 'прабраць за што-небудзь': *Генерал ідзе, бы сокал, / І арлом глядзіць навокал, / Ротны тут пад казырок, / Ідзе з рапартам з прыскокам, / За апошнім цвёрдым крокам / Стаў чаканіць назубок* (Я. Колас); *Каралеўскі натарыус гучна, няспешна, заварожваючы, пачаў чаканіць таямнічай латынню* (К. Тарасаў); *Жанчына*

трухае побач, **строчыць** несупынна, **звягліва** (А. Савіцкі).

У дзеясловаў фізічнага ўздзеяння **калоць** (адкалоць, укалоць, падкалоць), **рэзаць** (адрэзаць), **адсячы**, **разабраць**, **змарозіць** рэпрэзентуюцца такія якасці маўлення, як раздражняльнасць, з'едлівасць, рэзкасць, недарэчнасць, катэгарычнасць: **калоць** 'да-тыкаючыся чым-небудзь вострым, выклікаць боль' → 'рабіць каму-небудзь з'едлівыя, колкія заўвагі, папракаць каго-небудзь', **адкалоць** 'адламаць, адшчапіць' → 'сказаць што-небудзь нечаканае, недарэчнае', **укалоць** 'параніць, уваткнуўшы ў цела што-небудзь вострае' → 'абразіць, пакрыўдзіць', **падкалоць** 'прыкалоць, загінаючы знізу' → 'сказаць што-небудзь з'едлівае, непрыемнае', **рэзаць** 'чым-небудзь вострым раздзяляць на часткі, разразаць' → 'гаварыць проста, адкрыта, без хітрыкаў', **адрэзаць** 'аддзяліць частку чаго-небудзь рэжучым інструментам' → 'рэзка і ў катэгарычнай форме сказаць, заявіць', **адсячы** 'аддзяліць, ударыўшы з размаху чым-небудзь вострым' → 'адказаць, сказаць у рэзкай катэгарычнай форме', **разабраць** 'разняць што-небудзь на састаўныя часткі' → 'абмеркаваць пытанне (справу); даць аналіз для выяўлення саставу, пабудовы сказа, слова', **змарозіць** 'пашкодзіць якую-небудзь частку цела, не ўкрыўшыся ад моцнага марозу' → 'сказаць што-небудзь недарэчнае, неразумнае'.

Характарыстыка камунікатыўнага аспекту маўлення непасрэдна звязана з характарам і спосабам паведамлення, зместам інфармацыі. Вылучаюцца наступныя дыферэнцыяльныя прыметы такога маўлення:

а) **балбатаць**, **гаварыць** абы-што: **малоць** 'балабоніць, гаварыць абы-што', **лапатаць** 'балбатаць, балабоніць, гаварыць многа і бесперастанку аб чым-небудзь нязначным, пустым', **балабоніць** 'балбатаць, малоць лухту', **трапаць** 'гаварыць шмат і без толку, гаварыць бязглуздзіцу', **тарахцець** 'хутка, гучна, несупынна гаварыць, балбатаць', **мянціць** 'гаварыць бязглуздзіцу, лапатаць', **гарадзіць** 'гаварыць бяссэнсіцу, выдумляць', **змарозіць**, **адкалоць** 'сказаць што-небудзь недарэчнае, неразумнае': *А хто цябе тут не любіў, дык пачалі языкамі малоць* (К. Чорны); *Аб сваіх прыгодах лапатаў цэлымі днямі* (Я. Германовіч); *«А не балабонь ты, стары, абы-чаго», – умяшалася ў размову Пракопішка* (Я. Сіпакоў); *Яго іншы раз му-*

тарна слухаць. Трэпле, як лапатай пустой! (А. Мрый); *Не пераставай ён тарахцець і тады, калі селі за стол* (Я. Колас); *Чаго тут мянціць попусту! – уступіў стары Глушак* (І. Мележ); *Каб вы ведалі, як ён паводзіў сябе і якую лухту гарадзіў* (І. Шамякін); *Як адкрыеш рот, то глупства змарозіш, аж думаецца тады: дурная ты ці прыкідваешся?* (Л. Адамовіч); *Пры сустрэчы з Шаманскім Якуб Малашчыцкі адкалоў той жа завучаны рэверанс са словамі: «Ваша чэсць!»* (І. Дуброўскі);

б) **расказваць** грунтоўна, падрабязна: **разжаваць** 'вельмі падрабязна растлумачыць расказаць', **выкласці** 'выказаць, расказаць грунтоўна і ўсебакова', **разабраць** 'падрабязна абмеркаваць пытанне (справу)': *Ты выслухай і запісаў усё. Ну дык хай яны разбяруцца, а то ўсё трэба разжаваць ды яшчэ ў рот пакласці* (П. Місько); *Падрабязна разабралі заяву настаўніка* (С. Кручкоў).

Метафарычныя дзеясловы валодаюць вялікім крэатыўным патэнцыялам, які найбольш поўна рэалізуецца ў групе маўленчага ўзаемадзеяння і кантакту ўдзельнікаў маўлення. У дзеяслоўных метафарах могуць эксплікавацца розныя варыянты маўленчага ўзаемадзеяння. Так, значэнне рэзкай катэгарычнасці актуалізуецца ў дзеясловаў **рубіць** 'гаварыць рэзка, катэгарычна': *Рубіў і гаварыў, як сякерай... Прыглушаны, абрывісты голас рабіўся цвёрдым, і ўжо не гаварыў, а нібы крычаў* (М. Лынькоў). У полісеманта **ўламаць** на прэдрні план вылучаецца значэнне 'пераканаць, з цяжкасцю ўгаварыць згадзіцца з чым-небудзь': *Мы са старшынёй калгаса добра-такі ўспацелі, пакуль уламалі Банадарэнку: не хацеў дапускаць Васіля да руля* (М. Даніленка). Дзеяслоў **засыпаць** у сваім другасным значэнні выражае колькасны паказчык, які акрэсліваецца вялікай колькасцю пытанняў: *Хлопцы адразу ж засыпалі дзядзьку Тамаша пытаннямі: «А гэта што? А для чаго?»* (А. Якімовіч).

Характэрнай асаблівасцю дзеясловаў маўленчага ўзаемадзеяння з'яўляецца іх яркая канататыўная насычанасць. Меліяратыўнасцю адзначаюцца толькі адзінкавыя дзеясловы, якія выражаюць камунікатыўную садружнасць, эфектыўнае і паспяховае ўзаемадзеянне ўдзельнікаў размовы: **дзяліцца** 'узаемна абменьвацца думкамі, меркаваннямі, давяраць, раскрываць думкі, пачуцці',

журчаць 'аднастайна, ціха гаварыць, весці ціхую гаворку'.

У пераважнай большасці дзеясловы камунікатыўнага ўзаемадзеяння характарызуюцца негатыўнай ацэначнасцю, якая часцей за ўсё выяўляецца ў адносінах суб'яднаў. У шкалу пеярэтыўных характарыстык уключаюцца семантычныя канкрэтызатары тыпу *лаяцца, сварыцца, прыдзірацца, асуджаць, крытыкаваць, пагражаць, абвінавачваць, ганьбаваць* і інш. Для выражэння такіх характарыстык маўлення выкарыстоўваюцца другасныя ЛСВ наступных дзеясловаў: *чысціць* 'лаяць, сварыцца на каго-небудзь', *чарніць* 'няславіць, ганьбаваць', *абкласці* 'вылаяць непрыстойнымі словамі', *клеймаваць* 'суроа асуджаць, ганьбаваць', *бічаваць* 'рэзка крытыкаваць, выкрываць недахопы', *крыць* 'заўзята крытыкаваць, лаяць каго-небудзь': *І ў захапленні тут жанкі / Так пачалі нас чысціць спраўна, / Ціпун бы ім на языкі* (А. Бачыла); *Адзін толькі кульгавы Базыль, сусед іхні, заўсёды чарніў* Алёшку перад людзьмі (А. Якімовіч); *Іншы не зрушыць і з месца, калі яго не абкладуць злым матам* (В. Быкаў); *Кляймоўце ж ганьбай тых, чыё сумленне / Каштуе гэтак танна: паўрубля!* (Н. Гілевіч); *Да якога часу мы будзем рабіць памылкі, а потым бічаваць сябе за гігантанію, за авантурызм, за безгаспадарчасць?* (А. Дзялендзік).

У некаторых маўленчых актах утрымліваюцца такія інвектыўныя характарыстыкі, як 'пастаянныя папрокі, прыдзіркі, сваркі'. Рэпрэзентуюцца гэтыя характарыстыкі ў структуры дзеясловаў *пілаваць* 'даймаць, дапякаць бесперапыннымі папрокамі, прыдзіркамі', *грызці* 'дакучаць пастаяннымі прыдзіркамі, папрокамі, сваркамі', *дапякаць* 'крыўдзіць, дапякаць чым-небудзь': *А яна не змоўчыць, як пачне пілаваць – крыў Божа. Тады самае лепшае – маўчаць* (М. Пынкаў); *Ён чуць Васіля на той свет не адправіў, як пачаў грызці. Дык той і пайшоў у людзі* (К. Чорны); *Валошын змоўк. Ён ужо ведаў гэтую манеру многіх начальнікаў дапякаць падначаленых пытаннем і не даваць тым адказаць* (В. Быкаў).

Дзеясловы *падкалоць, падкалупнуць, падчапіць* аб'ядноўваюцца агульным сэнсавым стрыжнем 'сказаць што-небудзь з'едлівае, непрыемнае, паставіўшы ў няёмкае становішча': *Кожнага мог ён падкалоць, нават і Ёсіпа, меншага брата, не шкадаваў*

(Я. Брыль); *Сход рагоча, спачуваючы бабам, – дужа трапна старога падкалолі* (М. Пынкаў); *«Ну што, цяцера, атрыма-ла?» – падкалупнуў Мікола сваю каханку пасля таго, як Сцяпан змоўк* (А. Гара); *Дубадзел хацеў падчапіць жартам: не ведаў, што яна такая заступніца* (І. Мележ).

Некаторыя пераасэнсаванні дзеясловаў апрацоўкі носяць нерэгулярны характар. Так, у дзеяслова *свідраваць* 'рабіць свердлам адтуліны ў чым-небудзь, бурыць, развіўся другасны позіркавы ЛСВ 'пільна ўглядацца ў каго-, што-небудзь'. *Міхаіл Андрэвіч нервова дакрануўся далоньню да сківіцы і, упарта свідруючы позіркам гасця* (К. Травень); *Яго маленькія, празрыста-шэрыя вочкі свідравалі суб'яднаў* (Ю. Станкевіч); *Сотні вачэй свідравалі яе. Яна бачыла ўсмешкі, розныя па сваіх адценнях, ад зларадных да спачувальных* (І. Шамякін). Да ліку нерэгулярных адносяцца другасныя ЛСВ дзеясловаў *чысціць* 'рабаваць, абкрадаць', *рэзаць* 'ставіць дрэнную адзнаку на экзамене', *навастрыць* 'зрабіць больш адчувальным': *У той ваколіцы шляхта мела многа лесу. Гарадскія купцы іх патроху чысцілі* (З. Бядуля); *З таго часу наш «святы айцец»... усіх рэжа на экзаменах* (Ц. Сяргейчык); *Аўгіння Цітаўна прыўзняла галаву, навастрыла слых* (М. Ткачоў).

Такім чынам, метафары, утвораныя ад першасных ЛСВ дзеясловаў апрацоўкі, скіраваны на выяўленне фізічнага, эмацыянальнага, ментальнага стану чалавека і яго маўленчай дзейнасці. Найбольш распаўсюджанымі ў беларускім мастацкім дыскурсе з'яўляюцца метафары-мадэлі маўленчай дзейнасці чалавека, якія выражаюць шырокі спектр маўлення чалавека, яго акустыкафізіялагічныя асаблівасці, спецыфіку камунікатыўнага ўзаемадзеяння ўдзельнікаў маўлення, адносіны суб'яднаў, іх камунікатыўныя паводзіны, спосаб і змест перадаваемай інфармацыі. Большасць такіх метафар характарызуецца пеярэтыўнай канатацыяй.

Кірунак развіцця метафарычных ЛСВ абумоўлены актуалізацыяй такіх прымет, як інструмент і спосаб уздзеяння, аб'ект і суб'ект уздзеяння, а таксама час і інтэнсіўнасць уздзеяння, з дапамогай якіх мадэлюецца фізічны, эмацыянальны, ментальны і маўленчы вобраз чалавека. У многіх

выпадках гэтыя прыметы аказваюцца ўзаемазлучанымі, узаемаабумоўленымі, што дазваляе ўтвараць сінкрэтычныя метафары

мадэлірозных вектарных напрамкаў (эмацыянальны і ментальны, маўленчы і ментальны, фізічны і маўленчы і інш.).

ЛІТАРАТУРА

1. Баранчьева, Е. И. Метафоризация русских глаголов обработки как интерпретационный механизм (в сопоставлении с английским языком): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. И. Баранчьева ; Новосибирский гос. педаг. ун-т. – Новосибирск, 2007. – 22 с.

REFERENCES

1. Baranchevaya, Ye. I. Metaforizatsiya russkikh glagolov obrabotki kak interpretatsionnyy mekhanizm (v sopostavlenii s angliyskim yazykom) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Ye. I. Baranchevaya ; Novosibirskiy gos. pedagog. un-t. – Novosibirsk, 2007. – 22 s.

Державний БДПУ